

УДК 94 (477.4) «1911»

В.В. АНТИПЕНКО

ВИБОРИ ДО ЗЕМСЬКИХ УСТАНОВ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ 1911 РОКУ ЯК ФАКТОР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Антипенко Володимир Вікторович – магістр історії, аспірант кафедри історії України Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара

Розглянуто хід виборів до земських установ Правобережної України. Показані відносини польського та російського народів на тлі місцевого управління Правобережної України.

Ключові слова: місцеве самоврядування, земська реформа, вибори, Правобережна Україна.

Рассмотрен ход выборов в земские учреждения Правобережной Украины. Показаны отношения польского и русского народов на фоне местного управления Правобережной Украины.

Ключевые слова: местное самоуправление, земская реформа, выборы, Правобережная Украина.

Motion of elections is considered in establishments of Right-bank Ukraine. Relations of the Polish and Russian people against local management are shown Right-bank Ukraine.

Key words: local government, reform of a zemstvo, elections, Right-bank Ukraine

© В.В. Антипенко, 2012

Постановка проблеми. Питання про поширення земського самоврядування на Правобережній Україні постало реально лише на початку ХХ ст. Розробка проекту запровадження земських установ на весь Західний край в урядових комісіях та його подальше проходження палатами Державної Ради та Державної Думи зайняли близько двох років і викликали жваву дискусію в російському політикумі. Проте, попри великий опір з боку Державної Ради, указ про введення земської системи самоврядування на території Правобережної України царем був підписаний 14 березня 1911 р.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання поширення земських установ на українське Правобережжя в історіографії протягом довгого часу взагалі не піднімалось. Перші роботи з даної проблематики з'являються лише на початку 60-х рр. ХХ ст, розглядаючи головним чином місце земської реформи в роботі Державної Думи [1, с. 61 – 112.]. Питанню становлення земських установ у Київській, Подільській та Волинській губерніях приділив увагу І. В. Сессак [10].

За останні 20 років історична наука суттєво збагатилась дослідженнями з різноманітних аспектів діяльності земських установ. Проте до цих пір історики мало приділяють уваги вивченню проблематики запровадження земських установ на Правобережній Україні. Втім, у ряді праць українських дослідників робиться спроба дослідити процес впровадження земської моделі. Головним чином, необхідно згадати дослідження С.Різниченка та І.Верховцевої, які безпосередньо висвітлили процес запровадження виборного земства на Правобережній Україні [2; 9; 11].

Проте на сьогоднішній день цілий ряд питань з історії становлення земського самоврядування на українському Правобережжі залишається практично недослідженим. Зокрема, до таких «білих плям» можна віднести проблему проведення земських виборів 1911 р., які фактично стали почат-

ком функціонування земської системи управління в правобережному регіоні.

Мета дослідження. Висвітлення процесу підготовки та проведенню виборів до земських установ Правобережної України, розкриттю протиріч, що виникали в ході виборів.

Виклад основного матеріалу дослідження. З самого початку розробки законопроекту про поширення земської моделі самоврядування на територію Правобережної України, російський уряд намагався на законодавчому рівні створити перепони для представників польської народності в питанні їх залучення до роботи в земствах. З іншого боку, нормативні обмеження виборчих прав поляків повинні були сприяти отриманню цілковитого контролю над земськими установами особам російської народності. Головним принципом, що ліг в основу земських виборів на Правобережній Україні, слід вважати ідею створення окремих національних курій. Польська та російська національні курії вибирали своїх виборщиків окремо. Необхідно зазначити, що для кожної курії чітко встановлювалася кількість гласних, які проходили в земські збори [8, с. 6]. Таким чином, поляки могли обрати до складу земських установ доволі обмежену кількість своїх представників. Законодавчо було також передбачено процедуру обрання складу земських управ, у яких більшість повинна належати виключно представникам російської народності. Окремим пунктом фіксувалася заборона євреям брати участь у земських виборах [8, с. 4].

Розглядаючи виборчий процес на Правобережній Україні, доречно більш детально зупинитись на самій процедурі реалізації виборчого законодавства. Так, для обрання повітових земських гласних у губерніях Південно-Західного краю в кожному повіті скликалися два виборчих з'їзди і одні земські збори. У 1-му виборчому з'їзді повинні були брати участь особи та установи (останні - через своїх представників), що володіли землею, котра під-

падала під земське оподаткування, або іншим нерухомим майном у розмірі від 1/5 повноцензу до повного цензу. До участі у 2-му виборчому з'їзді допускались особи, що володіли відповідним майном у розмірі від 1/10 до 1/5 повного цензу. Кожен виборчий з'їзд розділявся на 2 відділення: до другого відділення входили особи польського походження, до першого – всі решта. Кожне відділення виборчих з'їздів повинно було обрати (із присутніх осіб на виборах) уповноважених до земських виборчих зборів [3, арк. 6].

Земські виборчі збори також поділялися на 2 відділення: до другого входили особи польського походження, котрі володіли повним земельним та неземельним цензом, а також уповноважені від других відділень 1-го та 2-го виборчих з'їздів; до першого – решта повноцензових виборців та уповноважені від перших відділень 1-го та 2-го виборчих з'їздів. Кожне з відділень виборчих зборів обирало визначену в законі кількість земських гласних. Вибори від сільських громад проводились наступним чином: кожен з волосних сходів повіту вибирав по два кандидати в гласні. Потім з'їзд цих кандидатів обирав означену в законі кількість повітових земських гласних.

Губернські земські гласні обирались на повітових земських зборах, які для цієї мети розділялись також на два відділення: до першого входили повітові земські гласні, що не належали до осіб польського походження, до другого – гласні польського походження. Виключення з такого розподілу було зроблено для Ковельського та Овручського повітів Волинської губернії, Летичевського повіту Подільської губернії та Київського, Звенигородського, Канівського, Черкаського і Чигиринського повітів Київської губернії, де губернські земські гласні обирались всім складом повітових земських обранців [3, арк. 6].

Необхідно підкреслити виключну важливість введення земської системи самоврядування для життя та господарства правобережного регіону. Підготовка проведення реформи була покладена на комітети у справах земського господарства, проте контроль відбувався з боку місцевої адміністрації. З метою оптимізації взаємодії різних владних структур в усі повітові управи для міжвідомчого листування були виготовлені спеціальні штампи з написом «По введенню земської реформи», що повинні були ставитися на документи та конверти, в який ті пересилалися. Лист із таким штампом носив терміновий характер [5, арк. 17].

Підготовка до проведення земських виборів на Правобережній Україні розпочалася вже на початку квітня 1911 р. До всіх повітових управ були викликані волосні писарі, які отримали іменні картки земських виборців, що склалися на основі даних статистичного відділу губернської управи. Додатково писарям роз'яснювалися способи перевірки, уточнення та доповнення даних у картках. Головним чином перевірячі підлягала інформація щодо майнового цензу, віку, судимості тощо. На основі перевірених карток складались списки виборців [3, арк. 2].

Зазначимо, що на складання та уточнення ви-

борчих списків відводилось дуже мало часу. Зокрема, на первинне складання та публікацію списків відводилось близько двох тижнів. Первинні списки по Київській губернії були опубліковані в «Київських губернських ведомостях» вже 1 травня 1911 р. [3, арк. 9] Списки виборців Подільської губернії вийшли з друку взагалі 23 квітня. Заяви на уточнення та виправлення даних повітові управи приймали лише протягом 10 днів від дня їх оголошення [4, арк. 104]. Така терміновість пояснювалась необхідністю складання земських бюджетів на 1912 р. вже новими земськими установами.

Безумовно, що поспішність у підготовці виборчих списків не могла позитивно відбитись на їх якості. Аналіз попередніх списків земських виборців показав, що помилки при їх складанні найчастіше стосувалися наступного: 1) неточностей у прізвищі, імені, по-батькові; 2) кількості власників майна (одноосібне чи у співвласності); 3) кількості загального майна; 4) не вказані долі при спільному володінні майна [6, арк. 1-14]. Після перевірки попередніх списків виборців, осіб, що мали судимість чи на той момент перебували у в'язниці, було викреслено [7, арк. 26]. Найвні помилки в попередніх списках виправлялися за умови надання виборцем відповідних документальних підтверджень. Як приклад, можна навести ситуацію з жителем Звенигородського повіту Київської губернії Стефаном Петровичем Єничем, який взагалі не потрапив до попередніх списків. Після підтвердження права на володіння 270 десятинами землі, він був внесений до списку [7, арк. 244]. Деяко інша ситуація сталася зі священиком того ж Звенигородського повіту Олександром Гродзинським. Не потрапивши до попередніх списків, він звернувся до повітової управи з проханням про виправлення відповідної помилки, оскільки доводив, що, володіючи 2 будинками, має право брати участь у виборах. Проте виявилось, що нерухома власність даного священика знаходилась на церковній землі, яка земським збором не оподатковувалась. Тому прохання О.Гродзинського було відхилено [7, арк. 248].

Вже на стадії підготовки до земських виборів місцева влада всіляко намагалася зменшити вплив польських виборців та посилити позиції представників російської народності. Так, у розпорядженні генерал-губернатора Ф.Ф. Трепова від 27 квітня 1911 р. наказувалось, що під час підготовки попередніх списків виборців, римо-католиків відносити до польської курії, не звертаючи уваги на спосіб життя даної особи. При виникненні труднощів з віднесенням особи до однієї з двох курій рекомендувалось взагалі викреслити такого виборця. Увага генерал-губернатора також акцентувалася на недоцільності широкого інформування населення краю. Вважалось, що російські поміщики неодмінно повинні самі мобілізувати свої сили та організувати максимальну явку на вибори представників непольського землеволодіння. Масове інформування про час і місце виборів, на думку влади, могло створити наплив дрібноцензовиків, котрі через свою залежність від польських землевласників вважались небажаним елементом у майбутніх земствах [9, с. 148]. Окрім того, масштабне

інформування населення стосовно виборів могло підняти народну ініціативу та викликати хвилю небажаних приватних нарад і з'їздів з метою обговорення попередніх кандидатур земських гласних. Так, у секретному зверненні Подільського губернатора до маршалків дворянства губернії від 3 травня 1911 р. зазначалось: «Излишние предварительные обсуждения на этих съездах вопросов по введению земского положения могут поднять интерес к предстоящим выборам среди членов избирательных съездов, владеющих неполным цензом, количество уполномоченных от которых при организованности мелких собственников, может по большинству уездов явиться подавляющим на избирательных собраниях. Осторожнее не создавать вокруг предстоящих выборов излишнего и преждевременного шума, дабы не возбуждать в более инертном классе земских избирателей, мелких собственников, интереса к земским выборам» [5, арк. 78].

За планами проведення земських виборів першими повинні були відбутися волосні сходи селян, де обирались кандидати в повітові гласні. Місцева влада, побоюючись великого тиску на селян з боку польських поміщиків, всіляко намагалась контролювати виборчий процес на селі. Так, наприкінці травня 1911 р. Київський губернатор, звертаючись до повітових ісправників, радив прийняти відповідні заходи для того, щоб «... при производстве означенных выборов, была ограждена свобода выборщиков-крестьян от постороннего какого-либо влияния» [5, арк. 88]. Також наголошувалось на необхідності, після завершення виборів, подання звіту про обраних кандидатів. Даний звіт повинен був містити свідчення про політичну благонадійність, ступінь грамотності, рід занять та рівень поваги відповідного кандидата серед односельців [5, арк. 88].

Згідно з розробленими Міністерством Внутрішніх Справ правилами, в помешкання, де проходили вибори, не допускалися сторонні особи (тобто такі, що не мали права брати участь у даному відділенні виборчого з'їзду чи зборів). Виключення складали лише особи, які були призначені для допомоги голови. Вони мали вільний доступ до зали виборів у будь-який час. Публіка, що бажала спостерігати за процесом виборів, з дозволу голови могла бути допущена виключно на хори при умові наявності їх у будівлі. Нагляд за дотриманням вказаних правил покладався на головуючих, котрим всіляко повинні були сприяти представники поліції. В обов'язки поліцейських нарядів входило виконання розпоряджень головуючих з підтримки порядку на виборах, а також нагляд за недопущенням у приміщення виборів сторонніх осіб. Окрім цього, зазначеним нарядам ввірялась охорона порядку ззовні будівлі, а також у помешканнях для спостерігачів, де такі будуть відведені [5, арк. 114].

Слід зазначити, що поляки Київської та Подільської губернії поставились до земських виборів пасивно. Зокрема, в Київському повіті на виборчі збори по польській курії не прийшов жоден з виборців. Лише перед офіційним закриттям зборів з'явився виборець Іван Вільгельмович Кнотте, який і став гласним від польської курії. Проте на

перших позачергових зборах він відмовився скласти присягу, що було рівнозначним відмові від посади гласного [13, арк. 203].

Специфічна ситуація склалася у Волинській губернії, де польські землевласники по російській курії намагались провести до земських установ підконтрольних їм виборців [12, арк. 28]. Так, Волинський губернатор у своєму звіті за 1911 р. наголошував на наявності боротьби під час виборів до земських установ у звітний період. Зокрема, зазначав, що деякі представники російської спільноти в даній боротьбі ставали на бік поляків. На думку губернатора, такі дії російських землевласників можна було пояснити матеріальною залежністю від євреїв та поляків. Саме страх втратити кредити, а отже розоритись, ставав чинником, який змушував російських виборців відстоювати польські інтереси на земських виборчих з'їздах та зборах. Слід також зазначити, що чисельність представників російського землеволодіння на території Волинської губернії була досить незначною, частина з яких до того ж, проживала за межами регіону і участі в земських виборах не брала [12, арк. 9]. Поляки, користуючись такою ситуацією, намагались виставити по російських куріях залежних від себе землевласників та всіляко сприяли саме їх обранню на посади гласних. В Ізяславському повіті Волинської губернії поляки навіть намагались провести на посаду голови повітової управи російського поміщика Є. М. Полуектова, який цілковито перебував під їх впливом [14, арк. 26]. Проте, непопулярність Полуектова серед російських гласних не дозволила реалізувати плани поляків.

Отримати контроль над земськими установами поляки у Волинській губернії намагались і шляхом хитрощів. Зокрема, в Ізяславському повіті вводили в оману виборців по «руській» курії, вони розіслали запрошення щодо участі у виборах з хибною датою з'їзду. Так, дрібним власникам 1/10 частини цензу було повідомлено, що з'їзд відбудеться не 21 червня, а лише 30 червня, середні власники 1/5 ценза отримали запрошення на 4 липня, замість 25 червня. Для більшої достовірності листи-запрошення були розіслані від імені Почайвської лаври. Мета була частково досягнута і деякі російські представники не з'явилися на виборче засідання. Хоча жандармське управління запідозрило у виготовленні даних листів поляка Гаєцького, який тримав у м. Славутич друкарню, проте прямих доказів так і не знайшло [14, арк. 47].

Висновки. Вибори до земських установ Правобережної України пройшли доволі організовано та не викликали занадто жорстокої боротьби між представниками російської та польської курій, котру передрікало багато противників земської реформи. Винятком можна вважати Волинську губернію, де польські поміщики намагались всіляко отримати контроль над новоствореними земськими установами. Окремо слід відзначити надто короткі терміни підготовки до виборів, що викликали велику кількість помилок та неточностей у списках виборців.

Вибори до земських установ Правобережної України створили в регіоні новий тип управлін-

ня місцевими справами, водночас вони розкрили цілу низку національних та конфесійних протиріч краю, показали відношення різних верств населення до реалізації земської реформи.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Аврех А.Я. Вопрос о западном земстве и банкротство Столыпина / А.Я. Аврех // Исторические записки. – М., 1961. – Т. 70. – С. 61 – 112.
2. Верховцева І. Г. Діяльність земств Правобережної України (1911-1920 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Верховцева Ірина Геннадіївна. – Черкаси, 2004. ,
3. Державний архів Київської області (далі ДАКО). – Ф. 9. – Оп. 27. – Спр. 60.
4. ДАКО. – Ф. 9. – Оп. 27. – Спр. 64.
5. ДАКО. – Ф. 9. – Оп. 27. – Спр. 65.
6. ДАКО. – Ф. 9. – Оп. 27. – Спр. 70.
7. ДАКО. – Ф. 9. – Оп. 27. – Спр. 73.
8. Именной Высочайший указ 14-го марта 1911 года о распространении действия Положения о земских учреждениях на Витебскую, Вольнскую, Киевскую, Минскую, Могилевскую и Подольскую губернии. Дополнение к Положению о земских учреждениях издания М.И. Мыша. – СПб., 1911.
9. Різниченко С. Я. Запровадження земств на Правобережній Україні / С. Я. Різниченко. // Київська старовина. – 1999. – № 4. – С. 142 – 150.
10. Сесак І. В. Земские учреждения на Правобережной Украине (1904–1917 гг.): дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / И. В.Сесак. – Каменец-Подольский, 1987.
11. Сулига І. Г. До питання про поширення земського самоврядування на Правобережну Україну / І. Г. Сулига. // Науковий вісник Ізмаїльського державного педагогічного інституту. – 1999. – Вип. 7. – С. 14 – 19.
12. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі ЦДІУАК). – Ф. 442. – Оп. 637. – Спр.545.
13. ЦДІУАК. – Ф. 1598. – Оп. 1. – Спр. 231.
14. ЦДІУАК. – Ф. 442. – Оп. 861. – Спр. 259, Ч. II.